

MATERIALIOSIOS TIESOS NUSTATYMAS – KAIP VIENA IŠ PROCESO ATNAUJINIMO FUNKCIJŲ

Doktorantė Rimvydė Lukšytė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinio proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 45 93
El. paštas rimvyde@newheat.lt

Pateikta 2005 m. birželio 8 d.

Parengta spausdinti 2005 m. gruodžio 12 d.

Pagrindinės sąvokos: materialioji tiesa, proceso atnaujinimas, kasacija, teismo sprendimo nutarties) teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės formos.

S a n t r a u k a

Proceso atnaujinimas nėra naujas civilinio proceso teisės institutas. Dar tarpukario Lietuvoje praktikuotas bylos pernagrinėjimas pagal įstatyme nurodytus pagrindus. Tačiau kaip savarankiškas institutas proceso atnaujinimas įtvirtintas tik 1999 m. sausio 1 d. įsigaliojusiam Civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatyme. Nors proceso atnaujinimo institutas nenaujas, tačiau Lietuvos civilinio proceso teisės moksle išsamiai nenagrinėtas ir netirtas. Pažymėtina, kad ir literatūros šiuo klausimu nedaug. Todėl, autorės nuomone, aktuali ir svarbi yra diskusija proceso atnaujinimo tema. Straipsnyje pateikiama trumpa proceso atnaujinimo raidos Lietuvos civilinio proceso teisėje apžvalga; taikant sisteminį bei lyginamąjį metodus atskleidžiamas materialiosios tiesos nustatymas kaip proceso atnaujinimo funkcija; nagrinėjama proceso atnaujinimo ir kasacijos, kaip teismų sprendimų (nutarčių) teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės formos, atribojobimo problematika.

Straipsnyje nagrinėjamas materialiosios tiesos nustatymas kaip viena iš proceso atnaujinimo funkcijų. Lotynų kalboje žodis *functio* reiškia atlikimą, veiklą. Tarptautinių žodžių žodynas pateikia tokias žodžio „funkcija“ reikšmes: 1) paskirtis, pareigos, veiklos sritis; 2) loginė struktūra su keliais kintamaisiais, kuriuos pakeitus konkrečiomis sąlygomis, gaunamas loginis teiginys [1, p. 792]. Todėl straipsnio temą galima išreikšti ir taip: materialiosios tiesos nustatymas – kaip viena iš proceso atnaujinimo paskirčių. Proceso atnaujinimo instituto esmės ir paskirties atskleidimas ir teisingas supratimas yra svarbus teisingam šio instituto reglamentavimui ir taikymui teismų praktikoje. Pasikeitus proceso atnaujinimo reglamentavimui naujajame Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse (toliau LR CPK) [2] svarbu proceso atnaujinimą atriboti nuo teismų sprendimų ir nutarčių teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės formų, o konkrečiau – nuo kasacijos. Straipsnyje bus stengiamasi atskleisti, kad materialiosios tiesos nustatymas proceso atnaujinimo stadijoje – vienas iš esminių skirtumų, atribojančių proceso atnaujinimą nuo kasacijos.

Proceso atnaujinimą reglamentuojančių normų Lietuvos civilinio proceso teisėje buvo ir anksčiau. Tarpukario Lietuvoje galiojusio Civilinio proceso įstatymo 794 straipsnyje buvo numatyta galimybė kreiptis į teismą su prašymu pernagrinėti bylą. Minėtame Civilinio proceso įstatymo straipsnyje buvo įtvirtinti šie bylos pernagrinėjimo pagrindai [3, p. 302]:

- 1) kai iškyla nauja bylos aplinkybė arba kai aktas, kuriuo paremtas sprendimas, esti pripažintas suklastotas;

2) kai apeliacijos teismo sprendimas esti atkreiptas prieš nestojusį teisman atsakovą, kurio gyvenamoji vieta nebuvo nurodyta.

Prašymas pernagrįnėti bylą paduodamas Vyriausiajam tribunolui.

Tarybiniame civiliniame procese (taip pat atkūrus Lietuvos nepriklausomybę iki 1995 m. sausio 1 dienos Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo [4] įsigaliojimo) 1964 m. Civilinio proceso kodekso [5] (toliau CPK) 37 skirsnis reglamentavo įsiteisėjusių sprendimų, nutarčių ar nutarimų peržiūrėjimo procesą dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių. Po 1995 m. sausio 1 dienos bylų peržiūrėjimo dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių pagrindai buvo perkelti į ketvirtąjį CPK skyrių, t. y. jie išdėstyti CPK 371-3 straipsnio „Sprendimo panaikinimas pažeidus arba neteisingai pritaikius procesinės teisės normas“ 2 dalies 9–12 punktuose. Tokiu būdu kasacinis procesas apėmė ir klasikinei kasacijai nebūdingą procesą dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių.

1998 m. gruodžio 10 dienos Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas [6], įsigaliojęs 1999 m. sausio 1 dieną, iš esmės pakeitė padėtį. CPK buvo papildytas nauju 37 skirsniu „Proceso atnaujinimas“. Taigi proceso atnaujinimas įtvirtintas kaip savarankiškas civilinio proceso teisės institutas ir atribotas nuo kasacijos, taip pat išplėstas proceso atnaujinimo pagrindų sąrašas.

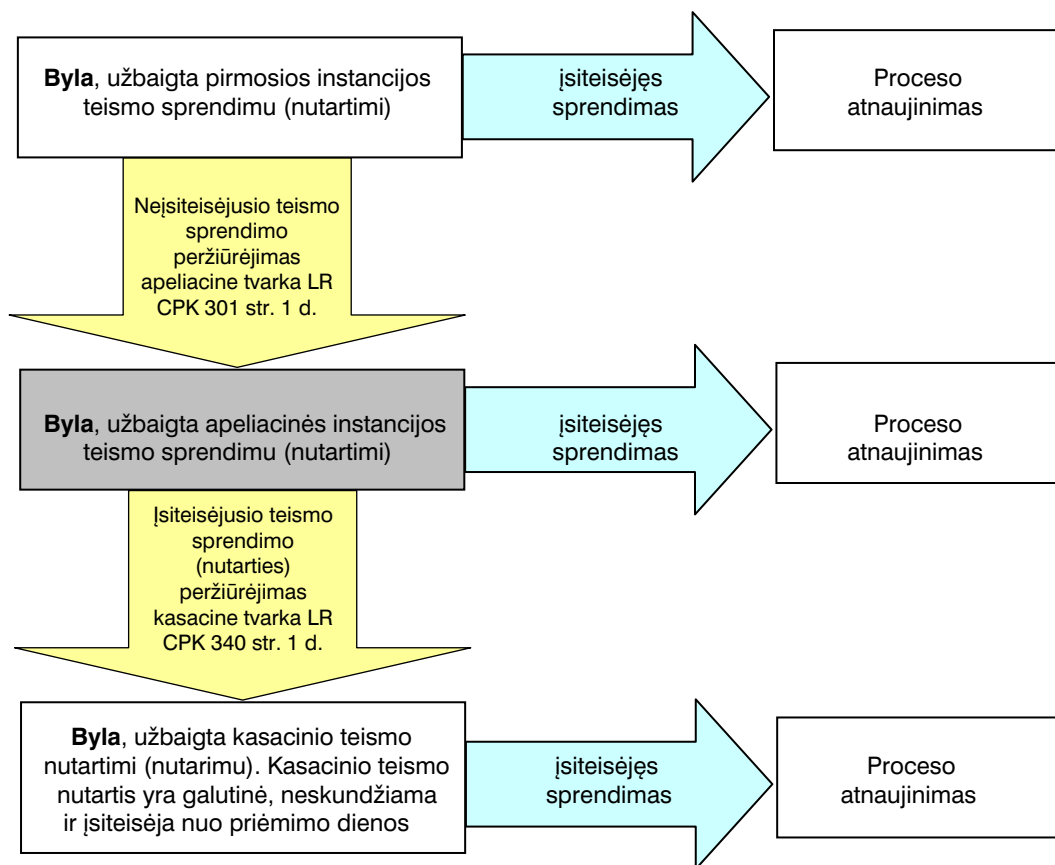
2003 m. sausio 1 dieną įsigaliojusiame LR CPK proceso atnaujinimas kaip savarankiškas institutas pateiktas trečiojoje LR CPK dalyje „Teismų sprendimų ir nutarčių teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės formos bei proceso atnaujinimas“. LR CPK proceso atnaujinimo pagrindų sąrašą papildė dar vienu nauju pagrindu: procesas gali būti atnaujintas, jeigu pirmosios instancijos teismo sprendime (nutartyje) yra padaryta aiški teisės normos taikymo klaida ir sprendimas (nutartis) nebuvo peržiūrėtas apeliacine tvarka (LR CPK 366 str. 1 d. 9 p.).

Pasak Lietuvos civilinio proceso teisės mokslininkų, įsigaliojus 1999 m. sausio 1 d. CPK pakeitimams, kasacija ir proceso atnaujinimas tapo galutinai atriboti [7, 8]. Tą pačią išvadą leidžia daryti ir LR CPK trečiosios dalies pavadinimas: Teismų sprendimų ir nutarčių teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės formos bei proceso atnaujinimas. Atrodytų, kad šioje LR CPK dalyje turėtų būti reglamentuojami iš esmės skirtingi institutai: teismų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės formos ir proceso atnaujinimas. Tačiau ar tikrai taip yra?

LR CPK 365 straipsnio analizė leidžia daryti išvadą, kad proceso atnaujinimo objektas yra bylos, užbaigtos įsiteisėjusiu teismo sprendimu (nutartimi). Į šią kategoriją patenka pirmojoje instancijoje išnagrinėtos civilinės bylos, kuriose yra priimtas teismo sprendimas ir pasibaigęs teismo sprendimo apskundimo apeliacine tvarka terminas, taip pat apeliacine tvarka peržiūrėtos bylos, kuriose yra priimtas teismo sprendimas (nutartis), ir kasacine tvarka peržiūrėtos bylos (žr. 1 pav.).

Pirmosios instancijos neįsiteisėjęs teismo sprendimas (nutartis) peržiūrimas apeliacine tvarka, t. y. patikrinamas pirmosios instancijos teismo sprendimo (nutarties) teisėtumas ir pagrįstumas (LR CPK 301 straipsnio 1 dalis), o įsiteisėjęs pirmosios instancijos teismo sprendimas (nutartis) gali būti peržiūrimas tik proceso atnaujinimo tvarka, esant LR CPK 366 straipsnyje nurodytiems pagrindams. Kasacija negalima dėl įsiteisėjusių pirmosios instancijos teismo sprendimų ir nutarčių, neperžiūrėtų apeliacine tvarka (LR CPK 341 straipsnio 1 dalies 1 punktas).

Apeliacine tvarka peržiūrėtose bylose priimti sprendimai (nutartys) įsiteisėja nuo jų priėmimo dienos (LR CPK 331 straipsnio 6 dalis). Taigi po apeliacinio proceso susiklostę situacija, kuomet įsiteisėjęs apeliacinio teismo sprendimas (nutartis) gali būti peržiūrimas kasacine arba proceso atnaujinimo tvarka. Akivaizdu, kad šie du civilinio proceso institutai – kasacija ir proceso atnaujinimas – siekia tų pačių tikslų, tačiau uždaviniai skirtingi, kitaip šie institutai dubliuotų vienas kitą. Šią mintį patvirtina ir tai, kad kasacine tvarka peržiūrėta byla, kurioje priimta nutartis, yra proceso atnaujinimo objektas, t. y. kasacine tvarka peržiūrėtoje byloje esant įstatyme įtvirtintiems pagrindams gali būti atnaujintas procesas, ir kasacinio teismo nutartis, įsiteisėjusi nuo priėmimo dienos, gali būti peržiūrėta ir pakeista arba priimtas naujas sprendimas (nutartis). Atrodytų, išskyla prieštaravimas tarp LR CPK 362 straipsnio 1 dalies teiginio, kad kasacinio teismo nutartis yra galutinė ir neskundžiama, bei LR CPK 365 straipsnio 1 dalies teiginio, kad bylos, užbaigtos įsiteisėjusiu sprendimu (nutartimi), procesas gali būti atnaujintas. Tačiau ar išties tai – prieštaravimas? LR CPK 362 straipsnio 1 dalies analizė rodo, kad kasacinio teismo nutartis yra galutinė skundžiamumo prasme, o kitais žodžiais tariant, kasacinis procesas yra išimtinė, tačiau ir galutinė teismų sprendimų ir nutarčių teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės forma. Proceso atnaujinimo atveju teismo sprendimas (nutartis) nėra skundžiamas, o į teismą kreipiamasi su prašymu (LR CPK 365 straipsnio 1 dalis) atnaujinti bylos nagrinėjimą nurodytu pagrindu (pagrindais) ir nustatčius, kad dėl nurodyto pagrindo (pagrindų) keičiasi įsiteisėjusiu teismo sprendimu (nutartimi) nustatyta tiesa, peržiūrėtą teismo sprendimą (nutartį) reikia pakeisti arba panaikinti ir priimti naują.

1 pav. Teismų sprendimų ir nutarčių teisėtumo ir kontrolės formos ir proceso atnaujinimas

Todėl kreipiantis į teismą su prašymu atnaujinti procesą civilinėje byloje keliamas įsiteisėjusio teismo sprendimo (nutarties) teisėtumo ir pagrįstumo klausimas. Tai reiškia, kad asmuo, prašantis atnaujinti procesą civilinėje byloje ir peržiūrėti įsiteisėjusį teismo sprendimą, mano, kad jis yra neteisingas.

Kas yra teisingas sprendimas civiliniame procese? Sąvoka *teisingas sprendimas* civilinio proceso teisės moksle nėra savaime suprantama ir vienybė. Pasak doc. dr. Vytauto Nekrošiaus, šiuo klausimu teisės literatūroje kyla daug ginčų, susijusių su civilinio proceso tikslų teorijomis [9, p. 32]. Teisės doktrinoje yra susiformavusios trys pagrindinės civilinio proceso tikslų teorijos: *materialiosios subjektinės teisės apsaugos teorija*, pagal kurią pagrindinis civilinio proceso tikslas yra privačios teisės gynība; *galiojančios teisės apsaugos teorija*, teigianti, kad pagrindinis civilinio proceso tikslas – užtikrinti tinkamą materialiosios teisės taikymą ir galiojimą; *konflikto pašalinimo teorija*, pagal kurią pagrindinis civilinio proceso tikslas – išspręsti privačių asmenų ginčą [9, p. 32–33]. LR CPK 2 straipsnyje yra įtvirtinti civilinio proceso tikslai: ginti asmenų, kurių materialinės subjektinės teisės ar įstatymų saugomi interesai pažeisti ar ginčijami, interesus, tinkamai taikyti įstatymus teismui nagrinėjant civilines bylas, priimant sprendimus bei juos vykdam, taip pat kuo greičiau atkurti teisinę taiką tarp ginčo šalių, aiškinti bei plėtoti teisę. Taigi pagal LR CPK įtvirtintus civilinio proceso tikslus teisingas sprendimas yra teismo sprendimas, priimtas išnagrinėjus civilinę bylą tinkamai taikant įstatymus, kuriais apginamos asmenų pažeistos ar ginčijamos materialinės subjektinės teisės ir (ar) įstatymų saugomi interesai ir kuo greičiau atkuriamas teisinis taikas tarp ginčo šalių. Galėtume išskirti šiuos teisingo sprendimo požymius: 1) tinkamas įstatymų taikymas nagrinėjant bylą; 2) materialinių subjektinių teisių ar įstatymų saugomų interesų gynimas; 3) kuo greitesnis teisinės taikos atkūrimas. Įsiteisėjęs teisingas teismo sprendimas (nutartis) turi turėti visus šiuos požymius. Pažymėtina, kad tinkamas įstatymų taikymas nagrinėjant bylą reiškia, kad teismo sprendimas turi būti teisėtas ir pagrįstas (LR CPK 259 straipsnio 1 dalis, 263 straipsnis). Teismo sprendimas laikomas teisėtu, jeigu jis priimtas nepažeidus ir tinkamai pritaikius materialines bei procesines teisės normas. Tinkamai pritaikyti teisės normas teismas gali tik tuo atveju, jei tiksliai ištiria ir nustato faktines bylos aplinkybes. Ar tikrai tarp šalių yra susiklostę materialiniai teisiniai santykiai, teismas įsitikina vykstant įrodinėjimo procesui. Įrodinė-

jimo metu bandoma įsitikinti kokio nors teiginio atitikimu ar neatitikimu tikrovei, tam tikro fakto egzistavimu ar neegzistavimu. Nustatęs egzistavusią tiesą, teismas gali tinkamai taikyti ir aiškinti teisės normą konkrečiam santykiui. Kyla klausimas, kokios tiesos nustatymas yra pakankamas pagrindas teisingam sprendimui priimti? Civilinio proceso teisės moksle tiesa suprantama trejopai: formalioji, objektyvioji ir materialioji tiesa.

Formaliosios tiesos nustatymo teorija vyrauja bendrosios teisės tradicijos šalyse. Teismas čia praktiškai nesikiša į įrodinėjimo procesą, todėl jo išvados grindžiamos tik tais įrodymais, kuriuos pateikė bylos šalys nagrinėjant bylą. Formali tiesa yra tai, kas labiau tikėtina iš *bylos pateiktos medžiagos* [9, p. 35]. Tačiau gali susiklostyti tokia situacija, kuomet teisi šalis pralaimės bylą tik dėl to, kad nesugebėjo surinkti visų būtinų įrodymų, arba kad kitos šalies advokatas profesionalesnis. Todėl formalis tiesa kritikuota. Ikirevoliucinės Rusijos civilinio proceso teisės mokslininkas V. Rezanovskis teigė, kad „blogas tas teisingumas, kuris apsiriboja formalių rezultatų pasiekimu. Tokia situacija ribojasi su sąmoningu neteisingumo vykdymu. Formalioji tiesa – tai tiesos fikcija (iliuzija) ir turėtų būti leidžiama tik labai retais, išimtiniais atvejais, tačiau jokių būdu negali būti proceso, kaip tam tikro socialinio instituto, ir teisingumo vykdymo pagrindu“. [9, p. 36].

Objektyviosios tiesos nustatymo teorija buvo įtvirtinta tarybiniame civiliniame procese. CPK 15 straipsnyje buvo nustatyta, jog teismas privalo, neapsiribodamas pateikta medžiaga ir paaiškinimais, imtis visų įstatymo numatytų priemonių, kad būtų visapusiškai, pilnai ir objektyviai išaiškintos tikrosios bylos aplinkybės, šalių teisės ir pareigos. Visapusiškas bylos aplinkybių išaiškinimas reiškė *visų* bylai turinčių reikšmės aplinkybių išaiškinimą ir jų pagrindimą faktiniais įrodymais. Tik visapusiškai ištyrus visas bylai turinčias reikšmės aplinkybes, ji bus išspręsta teisingai [10, p. 17]. Visiškai išaiškintos bylos aplinkybės reiškė, kad trūkstant įrodymų teismas savo iniciatyva turi imtis visų įstatymo numatytų priemonių, kad būtų surinkti visi įrodymai tikrosioms bylos aplinkybėms visapusiškai išaiškinti ir objektyviai tiesai byloje nustatyti. Bylos aplinkybių išaiškinimo objektyvumas – tai teismo išvados atitikimas teismo nustatytoms tikrosioms bylos aplinkybėms [10, p. 17]. Teismas galėjo pripažinti įrodytu tik akivaizdų faktą, nekeltant jokių abejonių dėl jo buvimo arba nebuvimo. Taigi objektyvioji tiesa reiškia, kad byloje priimtas sprendimas visiškai atitinka tikrovę ginčijamų aplinkybių atžvilgiu. Tačiau realiame gyvenime nustatyti objektyvią tiesą neįmanoma dėl daugelio objektyvių ir subjektyvių priežasčių. Keldami teismui reikalavimą priimti byloje objektyviai teisingą sprendimą, turime suteikti jam visišką laisvę renkant įrodymus ir keičiant ieškinio reikalavimus ar atsikirtimus. Tai reikštų visišką šalių galios nuvertinimą ir beveik neribotą valstybės galimybę kištis į privačių asmenų privačius teisinius santykius [9, p. 38]. Objektyvią tiesą atitinkantis teismo sprendimas dažnai neįmanomas ir dėl paties civilinio ginčo prigimties. Paprastai abi šalys turi savo argumentų, kuriuose yra dalis tiesos. Dėl to teismui priimant sprendimą dažnai tenka nustatyti ne tai, kas teisybė, o kas ne, bet atsakyti į klausimą, kas konkrečioje situacijoje yra teisesnis (LR CPK 176 straipsnis). „Procesas turi būti taip organizuotas, kad teismas galėtų nustatyti tikruosius šalių santykius, materialią tiesą. Tik tokia proceso organizacija verčia gerbti įstatymą ir teismą, stiprina teisėtumą ir skatina teisingą civilinę apyvartą“ [9, p. 36]. Pripažįstama, kad įrodymų pakanka, kai jie sudaro tikimybę, jog faktas egzistuoja, nors tam tikrų abejonių dėl to ir lieka.

LR CPK normų analizė leidžia daryti išvadą, kad teismai nustatinėja materialiąją tiesą. Tai patvirtina ir teismų praktika: Lietuvos Aukščiausiasis Teismas civilinėje byloje Nr.3K-3-803/2002 [11] nurodė, kad „teismo, kaip savito įrodinėjimo subjekto civiliniame procese, funkcijos pasireiškia tuo, kad jis vertina ir tiria šalių pateiktus įrodymus ir, remdamasis įrodymų vertinimu, daro išvadą apie įrodinėjimo dalyką sudarančių faktų buvimą ar nebuvimą. Tam tikrų faktinių aplinkybių buvimą civilinio proceso tvarka teismas konstatuoja tuomet, kai jam nekyla didelių abejonių dėl tų aplinkybių egzistavimo. Taigi civiliniame procese įrodinėjimas turi savo specifiką – nėra nustatyta, kad teismas gali daryti išvadą apie tam tikrų aplinkybių buvimą tik tada, kai dėl jų egzistavimo nėra absoliučiai jokių abejonių. Išvadą apie faktų buvimą teismas civiliniame procese gali daryti ir tada, kai tam tikros abejonės dėl fakto buvimo išlieka, tačiau byloje esančių įrodymų visuma leidžia manyti esant labiau tikėtina atitinkamą faktą buvus, nei jo nebuvus. Taigi įrodymų pakankamumas ir fakto įrodytinumas turi būti vertinami visos byloje esančios faktinės medžiagos kontekste, t. y. aptarus ir įvertinus visus byloje esančius įrodymus“.

Teismas pagrindžia sprendimą tik tais įrodymais ir aplinkybėmis, kurios buvo ištirtos teismo posėdyje (LR CPK 263 straipsnis). Straipsnyje teigiama, kad sprendime turi būti išdėstyti teismo protavimai, kuriais remdamasis teismas priėjo išvadą; to reikalauja pati logika: juk teismo uždavinys yra išsiaiškinti ir rasti tiesą juridiniu atžvilgiu, tą tiesą, kuri aptarta įstatymų ir jų saugoma [3, p. 276]. Teismas pirmiausia turi tiksliai nustatyti faktines bylos aplinkybes, patvirtinančias tam tikrą teisinį santykį, po to šiam santykiui pritaikyti tam tikrą materialinės teisės normą. Teismas taip pat privalo savo nuo-

monę dėl sprendžiamo ginčo ir teisinį įvertinimą pagrįsti, remdamasis išaiškintomis faktinėmis aplinkybėmis.

Grįžkime prie proceso atnaujinimo. LR CPK 370 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta nuostata, kad „atnaujinus bylos nagrinėjimą, teismas bylą nagrinėja pakartotinai pagal bendrąsias šio kodekso taisykles, tačiau neperžengdamas ribų, kurias apibrėžia proceso atnaujinimo pagrindai“. Tai reiškia, kad atnaujinus byloje procesą konkrečiu pagrindu (pagrindais) teismas nustatinėja tiesą iš naujo – siekia įsitikinti, ar juridinis faktas, esantis proceso atnaujinimo pagrindu, sąlygoja įsiteisėjusio sprendimo pakeitimą ar panaikinimą ir naujo sprendimo (nutarties) priėmimą.

Negalima nesutikti su tuo faktu, kad asmuo, kreipdamasis su kasaciniu skundu, taip pat mano, kad įsiteisėjęs teismo sprendimas (nutartis) yra neteisingas ir pažeidžia jo materialines subjektines teises ir (ar) įstatymo ginamus interesus. Tačiau kasacinio proceso tvarka patikrinamas įsiteisėjusio teismo sprendimo (nutarties) teisėtumas ir pagrįstumas, peržiūrima, ar nėra įsiteisėjusiam teismo sprendime (nutartyje) materialinės ar proceso teisės normų pažeidimų, turinčių esminės reikšmės vienodam teisės aiškinimui ir taikymui, jeigu šis pažeidimas galėjo turėti įtakos neteisėto sprendimo (nutarties) priėmimui (LR CPK 346 straipsnis). Labai tiksliai kasacijos esmę atskleidžia M. Römeris: „teismo sprendimams [...] taikoma tiksli jų teisėtumo teismo kontrolė, čion vadinama kasaciniu teismu. Tai daroma kasaciniu skundu, kuris pavedama patiems bylininkams. Kasaciniu skundu ne pati išspręstoji civilinė ar baudžiamoji *byla* perkeliama į kasacinį teismą jos iš esmės spręsti (*autorės pasta*: kas daroma proceso atnaujinimo stadijoje), kaip tai daroma apeliacijoje, bet kaip iš tikrųjų apskundžiama kasaciniam teismui pats teismo sprendimas dėl jo neteisėtumo. Čion jau tada kasacinis teismas ne tą išspręstą *bylą* išsvarsto ar naujai išsprendžia, bet išsvarsto patį sprendimą kaip teismo darbą (akta), patikrindamas, ar iš tikrųjų yra jame toji neteisė, į kurią nurodo kasatorius“ [12, p. 50]. Kasacijos objektas yra įsiteisėjęs teismo sprendimas, o ne pati byla. Kasacinis teismas, neperžengdamas kasacinio skundo ribų ir vadovaudamasis pirmosios ir apeliacinės instancijos teismų nustatytomis aplinkybėmis, apskūstus teismų sprendimus ir nutartis patikrina tik teisės taikymo aspektu. Vadinasi, kasaciniame procese nenustatinėjama materialioji tiesa, t. y. byla nenagrinėjama pakartotinai pagal bendrąsias taisykles.

Proceso atnaujinimo funkcija skiriasi nuo kasacijos proceso funkcijos. Kitais žodžiais sakant, jei kasaciniame procese siekiant vienodo teisės taikymo ir aiškinimo tikslo yra taisomos teisės taikymo klaidos, tai proceso atnaujinimo procese siekiama nustatyti materialiąją tiesą ir atitinkamai pakeisti įsiteisėjusį sprendimą (nutartį) ar priimti naują. Proceso atnaujinimo stadijos paskirtis – ne ištaisyti teisės taikymo klaidas įsiteisėjusiam sprendime (nutartyje), nes siekiama išvengti dubliavimosi su kasacija ir nepaversti proceso atnaujinimo dar viena teismų sprendimų (nutarčių) kontrolės forma bei nesukurti „superkasacijos“ instituto.

Ir kasacijos proceso, ir proceso atnaujinimo tikslas yra tas pats – nepalikti galioti neteisingu sprendimų, tačiau priežastys, sąlygojusios teismo sprendimo (nutarties) neteisingumą, yra skirtingos. Teismo sprendimas (nutartis), peržiūrimas kasacine tvarka, gali būti neteisingas (neteisėtas ir nepagrįstas) dėl jame esančios teisės taikymo klaidos – t. y. materialinės ar procesinės teisės normų pažeidimo, turinčio esminės reikšmės vienodam teisės aiškinimui ir taikymui, jeigu šis pažeidimas galėjo turėti įtakos neteisėto sprendimo (nutarties) priėmimui (LR CPK 346 straipsnio 2 dalies 1 punktas). Bylose, kuriose atnaujintas procesas, įsiteisėję teismo sprendimai negali būti keičiami arba naikinami ir priimami nauji sprendimai (nutartys) dėl juose esančių teismo klaidų, nes taip turėtume dar vieną kasacijos formą. Atnaujinus procesą byloje, užbaigtoje įsiteisėjusiu teismo sprendimu (nutartimi), dėl proceso atnaujinimo pagrindo (pagrindų) gali būti nustatoma kitokia tiesa, nei nustatyta įsiteisėjusiam teismo sprendime (nutartyje), kas sąlygoja įsiteisėjusio teismo sprendimo (nutarties) pakeitimą arba panaikinimą ir naujo sprendimo (nutarties) priėmimą. Tai reiškia, kad įstatyme įtvirtintais proceso atnaujinimo pagrindais turi būti tokie juridiniai faktai, kurie nėra teismo klaidos ir bylos nagrinėjimo metu objektyviai egzistavo, tačiau nebuvo ir negalėjo būti žinomi bylą nagrinėjančiam teismui, šalims ir kitiems byloje dalyvaujantiems asmenims [9, p. 237]. Tai reiškia, kad tų juridinių faktų paaiškėjimas negali priklausyti nuo bylą nagrinėjančio teismo ar šalių valios. Pavyzdžiui, toks juridinis faktas (juridinių faktų sudėtis) įtvirtintas LR CPK 366 straipsnio 1 dalies 2 punkte: procesas gali būti atnaujinamas, jeigu naujai paaiškėja esminių bylos aplinkybių, kurios nebuvo ir negalėjo būti žinomos pareiškėjui bylos nagrinėjimo metu.

LR CPK 366 straipsnyje yra įtvirtintas baigtinis proceso atnaujinimo pagrindų sąrašas. Teismas, priėmęs nutartį atnaujinti procesą, atnaujinama bylos nagrinėjimą, t. y. bylą nagrinėja pakartotinai pagal bendrąsias taisykles, tačiau neperžengdamas ribų, kurias apibrėžia proceso atnaujinimo pagrindai (LR CPK 370 straipsnis 4 dalis). Tai reiškia, kad teismas iš naujo nagrinėja bylą ir nustato, ar juridiniai faktai, kurie yra proceso atnaujinimo pagrindai (pagrindas), atskleidžia ar sąlygoja kitokią tiesą, nei ji

buvo nustatyta ir įtvirtinta įsiteisėjusiame teismo sprendime. Naujos tiesos nustatymas sąlygoja įsiteisėjusio teismo sprendimo (nutarties) pakeitimą arba panaikinimą ir naujo sprendimo priėmimą. Lietuvos Aukščiausiasis teismas civilinėje byloje Nr.3K-3-399/2003 [11] J.Aleksandravičius v. AB "Žaibas" pasisakė: „Jeigu yra pagrindas manyti, kad dėl pareiškėjo nurodytų aplinkybių byloje priimti teismų sprendimai gali būti neteisėti ar nepagrįsti, procesas turi būti atnaujintas. Procesas atnaujinimą reglamentuojančios normos turi būti taikomos ne formaliai, o atsižvelgiant į šio procesinio instituto paskirtį ir įstatymo leidėjo ketinimus. Bet kuris pareiškėjo nurodytas proceso atnaujinimo pagrindas privalo būti analizuojamas visų bylos aplinkybių kontekste, siekiant išaiškinti, ar jis leidžia protingai abejoti byloje priimtų teismo sprendimų teisėtumu ir pagrįstumu. Spręsdamas šį klausimą, teismas neturi vadovautis vien formaliais argumentais, o privalo remtis teisės normose įtvirtintais sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijais“ (Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 4 str. 4 dalis, CK 1.5 straipsnis).

Vadinasi, proceso atnaujinimo tikslas yra nustatyti materialiąją tiesą byloje ją pernagrinėjant iš naujo pagal bendrąsias taisykles ir atsižvelgiant į proceso atnaujinimo pagrindą, kuris ir gali nulemti naujo teisingo sprendimo priėmimą. Tokiu būdu neteisingas sprendimas nepaliekamas galioti. Pažymėtina, kad, įtvirtinus tokį proceso atnaujinimo tikslą, galima būtų teigti, kad proceso atnaujinimas yra galutinai atribotas nuo kasacijos, ir kasacija yra išimtinė teismų sprendimų (nutarčių) teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės forma. Tačiau LR CPK įtvirtintų proceso atnaujinimo pagrindų analizė parodo, kad proceso atnaujinimo stadijoje yra nustatinėjama ne tik materialioji tiesa (t. y. tiriamos faktinės bylos aplinkybės) siekiant nepalikti galioti neteisingo teismo sprendimo), bet ir peržiūrėti įsiteisėję teismo sprendimai (nutartys) dėl juose padarytų teisės taikymo klaidų. Tai patvirtina susiformavusi teismų praktika: „Proceso atnaujinimo institutas padeda užtikrinti, kad nebūtų palikti galioti galimai neteisėti ir nepagrįsti teismo sprendimai tais atvejais, kai teismo padarytų fakto ar teisės klaidų nepavyko ištaisyti apeliacine ar kasacine tvarka. (civilinė byla Nr. 3K-3-229/2003 L. C. Saunorienė v. M. A. Grigaitienė ir kiti.)“ [11]. Kitoje civilinėje byloje Nr. 3K-3-1031/2002 Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pasisako, kad proceso atnaujinimo paskirtis – „užtikrinti, kad nebūtų palikti galioti galimai neteisingi ir nepagrįsti teismo sprendimai tais atvejais, kai teismo padarytų faktinių ar juridinių klaidų nepavyko ištaisyti apeliacine ar kasacine tvarka, taip pat, kai esminę reikšmę bylos baigčiai turinčios aplinkybės tapo žinomos baigus nagrinėti bylą“ [11].

Akivaizdu, kad LR CPK 366 straipsnio 1 dalies 1, 6, 7, 8 ir 9 punktuose įtvirtinti pagrindai yra teismų padarytų klaidų įsiteisėjusiuose teismų sprendimuose (nutartyse) ištaisymo prielaida (galimybė). Šiuos pagrindus galima klasifikuoti, nustatant aplinkybes, lemiančias teismo galimybę bylos nagrinėjimo metu nustatyti materialiąją tiesą. Vienai grupei galima priskirti tuos proceso atnaujinimo pagrindus, kuriuose yra teisės taikymo klaidų, dėl kurių teismas, nagrinėdamas bylą, negalėjo ištirti ir įvertinti, ar tam tikros aplinkybės, susijusios su ginčo dalyku, egzistuoja arba neegzistuoja, ir dėl to negalėjo nustatyti byloje materialios tiesos: jeigu viena iš šalių proceso metu buvo neveiksni ir nebuvo atstovaujama atstovo pagal įstatymą (LR CPK 366 straipsnio 1 dalies 6 punktas), ir jeigu teismas nusprendė dėl neįtrauktų į bylos nagrinėjimą asmenų teisių ir pareigų (LR CPK 366 straipsnio 1 dalies 7 punktas). Pavyzdžiui, teismas, nagrinėdamas bylą, kai viena iš šalių proceso metu yra neveiksni ir neatstovaujama atstovo pagal įstatymą, negali tiksliai nustatyti faktinių bylos aplinkybių, patvirtinančių materialinio teisinio santykio buvimą ar nebuvimą, nes neveiksnius asmuo neįgalus naudotis jam suteikiamomis teisėmis ir save tinkamai atstovauti teisme, pateikdamas teismui svarbius bylos nagrinėjimui įrodymus. Įstatyminiam atstovui atstovaujant neveiksnių asmenį, situacija gali pasikeisti iš esmės, dėl to būtų taikoma kita teisės norma ginčui išspręsti, ir tai nulemtų kitokį teismo sprendimo priėmimą. Vadinasi, teismas, atnaujinęs procesą šiuo pagrindu, nustatinėtų materialiąją tiesą iš naujo, nors proceso atnaujinimo pagrindas – civilinio proceso teisės pažeidimas.

Kitai grupei galima priskirti proceso atnaujinimo pagrindus, kuriuose teisės taikymo klaidos, užkirtusios kelią bylos nagrinėjimo metu nustatyti materialiąją tiesą, priklauso išskirtinai nuo teismo valios ar kompetencijos. LR CPK 366 straipsnio 1 dalies 8 ir 9 punktuose numatyti pagrindai (jeigu byla išnagrinėjo neteisėtos sudėties teismas; jeigu pirmosios instancijos teismo sprendime (nutartyje) yra padaryta aiški teisės taikymo klaida ir sprendimas nebuvo peržiūrėtas apeliacine tvarka) akivaizdžiai įtvirtina teismo klaidų įsiteisėjusiuose teismų sprendimuose (nutartyse) ištaisymo galimybę ir tokiu būdu proceso atnaujinimą padaro dar viena teismų sprendimų kontrolės forma. LR CPK 62 straipsnyje „Teismo sudėtis“ nustatyta, kokia teismo sudėtimi nagrinėjamos civilinės bylos skirtinguose teismuose ir skirtingose civilinio proceso stadijose. LR CPK 65 ir 66 straipsniuose nustatyti pagrindai, kuriems esant teisėjas turi pareigą nusišalinti. Teisėjas, turėjęs pareigą nusišalinti, tačiau to nepadaręs, pažeidžia LR CPK normas. Neteisėtos sudėties pirmosios instancijos teismui išnagrinėjus bylą ir priėmus sprendimą, suinteresuotas asmuo savo pažeistas teises ir interesus gali ginti tik kreipdamas

sis į teismą su apeliaciniu skundu, nes LR CPK 366 straipsnio 2 dalyje teigiama, kad procesas neatnaujinamas, jeigu tuo pagrindu, kad byla išnagrinėjo neteisėtos sudėties teismas, galima remtis apeliaciniame ar kasaciniame skunde. Tai reiškia, kad byloje, peržiūrėtoje apeliacine ir kasacine tvarka ir užbaigtoje įsiteisėjusiu teismo sprendimu, negali būti atnaujintas procesas LR CPK 366 straipsnio 1 dalies 8 punkte įtvirtintu pagrindu – jei byla išnagrinėjo neteisėtos sudėties teismas, nes juo buvo galima remtis paduodant apeliacinį arba kasacinį skundą. Kitaip sakant, byloje priimto teismo sprendimo (nutarties) teisėtumą galima buvo patikrinti viena (arba net abejomis) teismų sprendimų ir nutarčių teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės forma ir padarytas teismo klaidas ištaisyti. Be to, LR CPK 329 straipsnio 2 punkte įtvirtinti absoliutūs sprendimo negaliojimo pagrindai, tarp kurių minimas ir neteisėtos sudėties teismas, išnagrinėjęs byla. Įtvirtintas mechanizmas iš karto sustabdo LR CPK 366 straipsnio 1 dalies 8 punkto pagrindo veikimą. Bylos nagrinėjimas šiuo pagrindu gali būti atnaujinamas tik tada, jei minėtu faktų nebuvo galima remtis paduodant apeliacinį ar kasacinį skundą. Tai yra vertinamasis kriterijus, kurį teismas nustatinėtų kiekvienu konkrečiu atveju. Tačiau tai reiškia, kad, negalint apeliacine ar kasacine tvarka pasiremti neteisėtos sudėties teismo pagrindu, sudaroma galimybė šią teismo klaidą (civilinio proceso teisės pažeidimą) ištaisyti proceso atnaujinimo stadijoje.

LR CPK 366 straipsnio 1 dalies 9 punkte įtvirtintas proceso atnaujinimo pagrindas tiesiogiai kalba apie teisės taikymo klaidų taisymą proceso atnaujinimo stadijoje: procesas gali būti atnaujinamas, jeigu pirmosios instancijos teismo sprendime (nutartyje) yra padaryta aiški teisės normos taikymo klaida, ir sprendimas nebuvo peržiūrėtas apeliacine tvarka. Šiuo atveju proceso atnaujinimo objektu yra byla, baigta pirmosios instancijos teismo įsiteisėjusiu sprendimu. Pasak A. Driuko, „siekiant tam tikra prasme kompensuoti praradimus viešojo intereso apsaugos sferoje, susijusius su atsisakymu kasacinio teikimo instituto, kai bus būtinumas imtis priemonių pašalinti įstatymų pažeidimus teismų įsiteisėjusiuose sprendimuose, neskųstuose apeliacine tvarka, kodekse numatoma galimybė kreiptis su prašymu dėl proceso atnaujinimo nauju pagrindu“ [7]. Tačiau tokios galimybės įtvirtinimas proceso atnaujinimo pagrindu prieštarauja proceso atnaujinimo paskirčiai – pernagrinėti byla iš naujo ir nustatyti byloje tiesą. Proceso atnaujinimas tampa dar viena išimtinė teismų sprendimų ir nutarčių teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės forma.

Dar įdomesnė situacija susiklosto dėl LR CPK 366 straipsnio 1 dalies 9 punkte įtvirtinto pagrindo, kuomet byla yra peržiūrėta apeliacine tvarka, ir teismo sprendime yra *aiški teisės normos taikymo klaida*. Lietuvos Respublikos generaliniam prokurorui suteikiama teisė „išvengti“ bylos peržiūrėjimo kasaciniame teisme ir prašyti proceso atnaujinimo minėtu pagrindu.

Autorės nuomone, šių pagrindų įtvirtinimas LR CPK proceso atnaujinimo pagrindų sąrašė yra nepagrįstas, nes paneigia proceso atnaujinimo atskyrimą nuo kasacijos ir civilinio proceso teisėje nusistovėjusį teiginį, kad kasacija – *išimtinė* teismų sprendimų kontrolės forma.

Lietuva, prisijungdama prie Europos žmogaus teisių konvencijos, faktiškai pripažino ir konvencijos nuostatų viršenybę nacionalinių įstatymų atžvilgiu, nes konvencijos nuostatų nevykdymo negalima grįsti nacionalinių įstatymų ypatumais [12, p. 73]. Europos Žmogaus Teisių Teismas, išnagrinėjęs pareiškimą prieš Lietuvos valstybę, savo sprendime gali nustatyti, kad Lietuvos teismai, taikdami ir aiškindami civilinio proceso ar materialinės teisės normas, pažeidė Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją (toliau – Konvencija) ir (ar) jos papildomus protokolus, ir tokiu būdu konstatuoti teisės aiškinimo ir taikymo klaidą. Pavyzdžiui, Konvencijos 6 straipsnis garantuoja asmenų teisę į teisingą bylos nagrinėjimą. Jeigu Europos Žmogaus Teisių Teismas nustato, kad civilinę byla išnagrinėjo priklausomas ir šališkas teismas, tai šį proceso teisės pažeidimą galima ištaisyti pasitelkus proceso atnaujinimą. Įstatyme įtvirtintas mechanizmas gali būti grindžiamas tuo, kad tai nauja praktika Lietuvoje, ir pasirinktas toks būdas Europos Žmogaus Teisių Teismo nustatytoms teisės aiškinimo ir taikymo klaidoms įsiteisėjusiuose teismų sprendimuose (nutartyse) ištaisyti. Priešingu atveju turėtų būti padaryti atitinkami kasacinio proceso reglamentavimo pakeitimai, kuriuose atsispindėtų Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendime nustatytų teisės aiškinimo ir taikymo klaidų ištaisymo priemonės ir būdai, kaip peržiūrima įsiteisėjusi kasacinio teismo nutartis (nutarimas) kasaciniame teisme, išlaikant pagrindinę kasacijos funkciją – vienodos teismų praktikos formavimą aiškinant ir taikant įstatymus.

Išvados

1. Proceso atnaujinimo instituto esmės ir paskirties atskleidimas bei teisingas supratimas yra svarbus teisingam šio instituto reglamentavimui ir taikymui teismų praktikoje.

2. Lietuvos civilinio proceso teisėje proceso atnaujinimo institutas kaip savarankiška civilinio proceso stadija atsirado palyginti neseniai – 1999 m. sausio 1 dieną įsigaliojus Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymui.

3. Proceso atnaujinimo funkcija turi skirtis nuo kasacijos proceso funkcijos. Jei kasaciniame procese, siekiant vienodo teisės taikymo ir aiškinimo, yra taisomos teisės taikymo klaidos, tai proceso atnaujinimo procese to neturi būti siekiama, vengiant dubliavimosi, nepadarrant proceso atnaujinimo dar viena teismų sprendimų (nutarčių) kontrolės forma ir nesukuriant „superkasacijos“ instituto.

4. Proceso atnaujinimo tikslas yra nustatyti materialiąją tiesą byloje, ją nagrinėjant iš naujo pagal bendrąsias taisykles ir atsižvelgiant į proceso atnaujinimo pagrindą, kuris gali nulemti naujo – teisingo – sprendimo priėmimą. Įtvirtinus tokį proceso atnaujinimo tikslą, galima būtų teigti, kad proceso atnaujinimas yra galutinai atribotas nuo kasacijos, ir kasacija yra išimtinė teismų sprendimų (nutarčių) teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės forma.

5. LR CPK 366 straipsnio 1 dalies 1, 6, 7, 8 ir 9 punktuose įtvirtinti pagrindai yra teismų padarytų klaidų įsiteisėjusiuose teismų sprendimuose (nutartyse) ištaisymo prielaida (galimybė), proceso atnaujinimą paverčianti į dar vieną teismų sprendimų (nutarčių) kontrolės formą.

LITERATŪRA

1. **Tarptautinių žodžių** žodynas / Ats. red. A. Kinderys. – Vilnius: Alma littera, 2001.
2. **Lietuvos Respublikos** civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 36-1340.
3. **Mačys V.** Civilinio proceso paskaitos. – Kaunas, 1924.
4. **Lietuvos Respublikos** civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios. 1994. Nr. 93-1809.
5. **Civilinio proceso** kodeksas // Valstybės žinios. 1964. Nr. 19-139.
6. **Lietuvos Respublikos** civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas // Valstybės žinios. 1998. Nr. 112-3106.
7. **Driukas A.** Kasacinio proceso reglamentavimas naujajame civilinio proceso kodekse // Jurisprudencija. 2002. T. 28 (20).
8. **Mikelėnas V.** *Quo vadis?* arba eksperimentuojama toliau // Justitia. 1999. Nr. 4, 5, 6.
9. **Nekrošius V.** Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. – Vilnius: Justitia, 2002.
10. **Lietuvos TSR** civilinio proceso kodekso komentaras. – Vilnius: Mintis, 1980.
11. <http://www.lit.litlex.lt>.
12. **Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., Maksimaitis M., Mesonis G., Normantas A., Pumputis A., Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S., Žilys J.** Lietuvos konstitucinė teisė: Vadovėlis. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001.

Determination of Tangible Truth as One of the Procedure Renovation Functions

*Doctoral Candidate Rimvydė Lukšytė
Mykolas Romeris University*

Keywords: *tangible truth, procedure renovation, cassation (reversal procedure), court decisions (rulings) legitimacy and validity control forms.*

SUMMARY

Procedure renovation institute in the civil procedure law is not new. The retrial of the case on the basis established in the law was known in Lithuania already in the period between the wars. But the procedure retrial was established as a separate institute only by Law on the Amendment and Supplement to the Civil Procedure Code of the Republic of Lithuania that came into effect on 1 January 1999. Even though the institute of procedure renovation is not new, it has not undergone an exhaustive analysis and exploration in the Lithuanian civil procedure law science. It should be indicated, that there is also no abundant literature. Therefore,

according to the author, the discussion on the process renovation is relevant and significant. The article provides a short review of the procedure renovation development in the Lithuanian civil procedure law, the determination of tangible truth as a process renovation function is revealed applying historical, systemic and comparative methods, procedure renovation and reversal as court decision (court ruling) legitimacy and validity control forms, restriction problems are analyzed.

The purpose of the reversal procedure and the procedure renovation is the same – not to leave incorrect decisions in valid, but the reasons determining the incorrectness of court decision (ruling) are different. The reversal object is the validated court decision, not the case itself. The court of cassation without going over the limits of the court of cassation and following the circumstances established by the first and appeal instance courts, verifies the court decisions and rulings that are appealed against only under the aspect of law application. This means that the tangible truth is not determined in the reversal procedure, i. e. the case is not judged for the second time following general rules. In the cases, during which the procedure is renovated, the court decision that have been validated can not be changed or eliminated and new decisions (rulings) made due to the court mistakes made in them, because, in such a case, we would have another court decision (ruling) legitimacy and validity control form. After renovating the procedure in the case, which was finalized by a validated court decision (ruling), another truth might be determined on the procedure renovation basis than the one determined in the validated decision (ruling) of the court, which determines the amendment or elimination of the validated court decision (ruling) and making a new decision (ruling). Nevertheless, Articles 1, 6, 7, 8 and 9 of Part 1 of the Item 366 of the Civil Procedure Code of the Republic of Lithuania establish basis for assumption (possibility) of correcting the mistakes made by the court in the validated court decisions (rulings), which makes the procedure renovation another court decision (ruling) control form.

